

CHIŃSKA AKTYWNOŚĆ NA BAŁKANACH W XXI WIEKU I JEJ IMPLIKACJE

DANUTA GIBAS-KRZAK

ABSTRACT. *Chinese activity in the Balkans in the 21st century and its implications.* The paper aims to present how China's multi-sectoral engagement in the Balkans is expressed as well as to show its significance for the development of this region. The Balkans are important for powerful players, due to their geopolitical and geostrategic location at the crossroads of communication routes between continents. China strongly influences the economic sphere of the countries on the Peninsula and uses the tools of public diplomacy to reduce the influence of other important players: the EU, Russia and the United States in the region. The author hypothesizes that China, like the United States at the end of the 20th century, tries to build a sphere of its influence on the Balkan Peninsula in the era of globalization. The Balkans could be the "gateway" to further Chinese expansion in Europe.

STRESZCZENIE. Celem artykułu jest szkiecowe przedstawienie, na podstawie analiz i materiałów prasowych, wielosektorowej obecności Chin na Bałkanach i jej wpływu na sytuację ekonomiczną regionu. Bałkany są ważne dla mocarstw ze względu na położenie geopolityczne i geostrategiczne na skrzyżowaniu szlaków międzykontynentalnych. Chiny znacząco wpływają na ekonomikę poszczególnych państw region, wykorzystując dyplomację publiczną celem ograniczenia wpływów ze strony innych ważnych graczy: Unii Europejskiej, Rosji i USA. Autorka przedstawia hipotezę, że Chiny, tak jak USA pod koniec XX wieku, zmierzają do stworzenia sfery wpływów na Półwyspie Bałkańskim, w kontekście swoich interesów globalnych. Bałkany są postrzegane jako „brama” dla ekspansji chińskiej w Europie.

Autorka: Danuta Gibas-Krzak, Uniwersytet Opolski, Instytut Nauk o Polityce i Administracji, ul. Katowicka 89, 46-061 Opole, Polska, danuta.gibas-krzak@uni.opole.pl,

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0768-1227>

Słowa kluczowe: Bałkany, Serbia, Chiny, Stany Zjednoczone, Chorwacja, Północna Macedonia, Bułgaria, Czarnogóra, inwestycje ekonomiczne, pasywa, strefy wpływów

Keywords: Balkans, Serbia, China, the United States, Croatia, Northern Macedonia, Bulgaria, Montenegro, economic investments, liabilities, spheres of influence

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XXIX, Poznań 2022, Wydawnictwo Wydziału Historii UAM, pp. 253–267, ISBN 978-83-67284-08-0, ISSN 0239-4278. Polish text with summaries in English and Polish

<https://doi.org/10.14746/bp.2022.29.17>

Oddziaływanie Chin na Bałkanach miało swój początek w okresie Zimnej Wojny, kiedy Państwo Środka niosło znaczną pomoc gospodarczą dla Albanii, jednocześnie wzmacniając reżim Envera Hoxhy (Hodży)¹. Chiny współpracowały także z innymi państwami tego regionu, przede wszystkim z Jugosławią i Grecją². Początkowo przeszkodę w tych działaniach stwarzał Stalin, który starał się separować rządy Mao Zedonga od spraw europejskich³. Dopiero po śmierci radzieckiego dyktatora zaistniały warunki do nawiązania przez Pekin stosunków z europejskimi reżimami i ruchami komunistycznymi⁴. W 1955 r. Chińczycy otrzymali od Nikity Chruszczowa przyzwolenie, aby aktywne uczestniczyć, wraz z ZSRR, w kreowaniu globalnej strategii ruchu komunistycznego⁵. Dynamika ich działań nie wzbudzała zachwyty w Tiranie, wywołując tam zaniepokojenie i podejrzenia⁶. E. Hohxa co prawda, odżegnywał się od krytykowania kultu jednostki i promowania liberalnego kursu polityki chińskiej, ale odwilż na linii Chiny–Związek Radziecki sprawiła, że Albania była musiała tonować swój krytycyzm wobec Chin, tym bardziej, że relacje z Pekinem miały być oparte na jednostronnej pomocy „wielkiego brata z kraju za górami”⁷. W październiku i grudniu 1954 r. Albania zawarła z Chinami porozumienie handlowe, a wielkość tej pomocy można porównywać jedynie ze wsparciem udzielonym Tiranie przez ZSRR⁸. Pierwsza pożyczka, która nadeszła z Pekinu, oscylowała wokół kwoty 2,5 mln dolarów, a w 1955 r. następna transza wyniosła 12,5 mln dolarów. Pomoc polegała także na dostarczaniu do Albanii artykułów przemysłowych i surowców⁹. Jednocześnie wpływy chińskie dotyczyły niektórych aspektów polityki wewnętrznej. W 1965 r. w Albanii zostały zniesione, wzorem chińskim, stopnie w armii i powołano instytucję komisarzy politycznych¹⁰. Dwa lata później Chiny odwiedzili z oficjalnymi wizytami najpierw minister obrony narodowej Albanii, Beqir Balluku, a następnie premier tego kraju, Mehmet Shehu¹¹. W kolejnych latach Pekin nieodpłatnie dostarczył materiały i linie przemysłowe oraz żywność dla strony albańskiej¹². Od 1969 r. Albania wspie-

¹ D. Gibas-Krzak, *Serbsko-albański konflikt o Kosowo. Uwarunkowania — przebieg — konsekwencje*, Toruń 2009, s. 115; B. Jelavich, *Historia Bałkanów*, t. 2, Kraków 2005, s. 394–396.

² *Dokumenti CIA o Jugosławiji 1948–1983*, red. M. Pavlović, Beograd 2009, s. 165.

³ Waldemar J. Dziak, *Miejsce Chin w bloku komunistycznym przed Październikiem 1956 roku*, <https://swps.pl/nauka-i-badania/materialy-ccaw/2443-miejsce-chin-w-bloku-komunistycznym-przed-pazdziernikiem-1956-roku> [dostęp: 9.02.2022].

⁴ Ibidem.

⁵ W. M. Mołotow, *O sytuacji międzynarodowej i polityce zagranicznej ZSRR*, „O trwałą Pokój o Demokrację Ludową” 1955, t. 6, s. 4–5.

⁶ W. J. Dziak, *Albania między Belgradem, Moskwą i Pekinem*, Warszawa 1991, s. 92.

⁷ Ibidem.

⁸ A. Koseski, *Albania. Krótki zarys dziejów*, Warszawa 1988, s. 164.

⁹ Następne kredyty dla Tirany zostały udzielone przez Pekin w 1959 r. i w sumie wyniosły 185 mln rubli; ibidem.

¹⁰ J. Hauziński, J. Leśny, *Historia Albanii*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992, s. 290.

¹¹ Ibidem, s. 291.

¹² Przekazano Albańczykom także wszystkie eksponaty z „Wielkiej wystawy osiągnięć gospodarczych Chin”, zorganizowanej w Tiranie w 1970 r.; W. J. Dziak, *Albania między Belgradem*, s. 148.

rała chińską walkę z tzw. socjalimperializmem radzieckim, bezkrytycznie powielając propagandowe tezy polityki kreowanej w Pekinie¹³. Narastające tendencje autarkiczne przyczyniły się jednak do rozluźnienia więzów z Chinami. Jak pisał Waldemar J. Dziak, „nie istniało żadne państwo na świecie, które byłoby w stanie zaspokoić oczekiwania przywódców albańskich i legitymizować anachroniczny system ich państwa”¹⁴. Ostatecznie w 1978 r. Albania zerwała stosunki z Pekinem, wpadając w siłą polityki samoizolacji na arenie międzynarodowej, co w efekcie doprowadziło ją do zapaści gospodarczej.

W okresie Zimnej Wojny ze strony przywódców Jugosławii pojawiły się zarzuty, że Chiny budowały na Półwyspie Bałkańskim przyczółek celem wywierania wpływu na inne kraje bloku socjalistycznego, niemniej jednak Belgrad wkrótce po zerwaniu relacji na linii Chiny–Albania sam zaczął kooperować z Pekinem¹⁵. Josip Broz Tito po raz pierwszy odwiedził Chiny w 1977 r., a rok później w Belgradzie goszczono premiera Chin Hua Guofeng¹⁶. Na forum Ruchu Państw Niezaangażowanych, w którym Chiny były obserwatorem, Tito starał się neutralizować dogmatyzm Pekinu w wielu kwestiach ideologicznych¹⁷.

Innym państwem bałkańskim, z którym Chiny utrzymywały w czasie Zimnej Wojny stosunki polityczne i gospodarcze była Grecja¹⁸. Niska konkurencyjność większości greckich towarów oraz szybki wzrost chińskiej produkcji rolnej były jednak hamulcem w wysyłaniu towarów greckich do Chin¹⁹. We wzmacnianiu relacji dwustronnych dużą rolę odegrali natomiast greccy armatorzy, którzy zlecali budowę wielu swoich statków w stoczniach chińskich, zamiast w stoczniach brytyjskich, niemiec-

¹³ W 1962 r. Albania rozpoczęła wycofywanie się z Układu Warszawskiego, co ostatecznie nastąpiło w 1968 r.

¹⁴ Ibidem, s. 165.

¹⁵ Z dokumentów dyplomatów polskich w Tiranie wynika, że Chiny chciały uzyskać wpływy w krajach tzw. rewizjonistycznych, za które Albańczycy uważali Bułgarię, Węgry, Czechosłowację oraz Polskę, jak również wywierać nacisk na tzw. niezależne kraje, Turcję i Grecję; F. Kubica, *Dalszy rozwój stosunków albańsko-chińskich i ich wpływ na kształtowanie polityki zagranicznej i gospodarczej Albanii* (Tirana 15.09.1978), Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, 22/82, teczka 1.

¹⁶ J. Bastian, *China reconnects with the Balkans. Belt and road investments build on historical ties*, 22.02.2018, <https://reconasia.csis.org/china-reconnects-balkans/> [dostęp: 12.02.2022].

¹⁷ A. Ross Johnson, *Yugoslavia and the Sino-Soviet conflict: the shifting triangle, 1948–1974*, „Studies in Comparative Communism” 1974, t. 7, nr 1/2, s. 184–215.

¹⁸ Andreas Papandreou, po dojściu do władzy w 1981 r., zabięgał o dobre relacje z Chinami, które miały być sojusznikiem Grecji w sporach z Turcją na Cyprze i Morzu Egejskim. Jego wizyta w Pekinie w kwietniu 1986 r., a następnie wizyta premiera Chin Zhao Ziyanga w Atenach (pierwsza wizyta chińskiego szefa rządu), były kamieniami milowymi w rozwoju stosunków dwustronnych. Papandreou nie otrzymał pomocy dyplomatycznej od Chin, ale dzięki nawiązaniu stosunków z Państwem Środka zostały stworzone podstawy do współpracy w dziedzinie gospodarczej i handlowej, a zwłaszcza w zakresie żeglugi morskiej; D. Chourchoulis, *Greece and the People's Republic of China in the Cold War, 1972–1989* [w:] *Europe and China in the Cold War: exchanges beyond the Bloc Logic and the Sino-Soviet split*, red. J. M. Schaufelbuehl, M. Wyss, V. Zanier, Leiden–Boston 2019, s. 79.

¹⁹ Ibidem.

kich czy japońskich, co było praktykowane do tej pory²⁰. Powstała również wspólna chińsko-grecka agencja morska w porcie Pireus, która stworzyła podstawy do późniejszej kooperacji²¹.

W epoce globalizacji Chiny zaproponowały nową wizję polityki zagranicznej, w której podkreśla się aktywną rolę Państwa Środka w rozwoju światowej ekonomii oraz obowiązek wzięcia współodpowiedzialności za pokój i dobrobyt w skali globalnej. Pekin lansował ideologię o „chińskiej nadziei i szansie dla świata”, za którą stały konkretne interesy ekonomiczne, związane z intensywnie rozwijającą się gospodarką²².

W Europie liczne inicjatywy i cele Chin koncentrują się przede wszystkim na współpracy gospodarczej. Bałkany i Europa Środkowo-Wschodnia odgrywają w tym przypadku szczególną rolę, zwłaszcza w kontekście realizacji projektu „Nowy Jedwabny Szlak”, który przewiduje stworzenie szeregu korytarzy transportowych, lądowych i morskich, łączących Chiny z kontynentem europejskim²³. Bałkany są atrakcyjne dla chińskich partnerów ze względu na położenie geograficzne, na przecięciu szlaków lądowych i morskich, ułatwiających dostęp do Morza Czarnego, Adriatyckiego i Bałtyckiego. W ramach współpracy pomiędzy trzema regionami nadmorskimi ma być rozbudowana infrastruktura transportowa i zmodernizowane najważniejsze porty²⁴. Zostaną one połączone rozległą siecią dróg i linii kolejowych, wszystkie te inwestycje z założenia będą kredytowane i realizowane przez chińskie instytucje finansowe oraz firmy budowlane.

Od końca 2000 r. chińskie przedsiębiorstwa, kontrolowane przez państwo, czynią starania o przejęcie kontroli nad portami bałkańskimi i rozwijanie przylegających do nich stref przemysłowych²⁵. Sztandarowym przykładem chińskiego zaangażowania

²⁰ Grecy starali się sprzedawać do Chin maszyny przemysłowe pochodzące z upadających lub zrestrukturyzowanych przedsiębiorstw; *ibidem*, s. 80.

²¹ *Ibidem*, s. 74–75.

²² J. Szczudlik, *Relacje Chiny — Unia Europejska: perspektywy po szczycie*, 26.07.2016, „Biuletyn PISM”, 2016, nr 47, https://pism.pl/publikacje/Relacje_Chiny___Unia_Europejska__perspektywy_po_szczycie_ [dostęp: 9.02.2022].

²³ J. Jakóbcowski, J. Hyndle-Hussein, M. Kaczmarek, *Szczyt Chiny–Europa Środkowo-Wschodnia: nowa wizja współpracy, stare instrumenty*, „Analizy OSW”, 2.12.2015, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-12-02/szczyt-chiny-europa-srodkowo-wschodnia-nowa-wizja-wspolpracy-stare> [dostęp: 14.02.2022].

²⁴ Chińczycy mówią o „Jednym Pasie, Jednej Drodze”, dlatego też używają określenia: „Pas i Szlak”. Inicjatywa ma dwutorowy charakter. Z jednej strony oferuje połączenia drogą lądową między Chinami a pozostałymi krajami, z drugiej rozbudowę sieci portów i infrastruktury transportu morskiego; Liu Zuokui, *The risks of the Belt and Road Initiative in the construction of Eurasian Economic Corridor* [w:] *The new silk road: European perspectives. Security challenges/risks within the initiative* 16 +1, red. Vladimir N. Cvetković, Belgrade 2018, s. 10.

²⁵ V. Shopov, *Decade of patience: how China became a power in the Western Balkans*, 2.02.2021, <https://ecfr.eu/publication/decade-of-patience-how-china-became-a-power-in-the-western-balkans/> [dostęp: 9.02.2022].

w Europie jest jednak przede wszystkim port w Pireusie²⁶, któremu wyznaczono rolę europejskiego przyczółka Chin, mającego stanowić centralny ośrodek transportowy i komunikacyjny, umożliwiający tworzenie zwartej sieci powiązań komunikacyjnych z resztą Bałkanów, a także z państwami Unii Europejskiej. Realizacji tego zadania ma służyć m.in. stopniowa modernizacja, za chińskie pieniądze, połączenia kolejowego Ateny–Nisz–Belgrad–Budapeszt²⁷. W tym samym celu chińscy przedsiębiorcy chcą inwestować także porty adriatyckie, takie jak: Bar (Czarnogóra), Rijekę (Chorwacja) czy Koper (Słowenia²⁸). Nie zawsze jednak wysiłki Pekinu kończą się sukcesem. Zaniepokojenie UE i USA, które obawiają się chińskiej aktywności finansowo-inwestycyjnej i politycznej na Bałkanach spowodowało, że inwestycja w Rijece została zablokowana. Chińczycy, pomimo wygranego przetargu, zostali odsunięci w planach budowy terminalu towarowego²⁹.

Działania w kierunku instytucjonalizacji współpracy pomiędzy Chinami a państwami bałkańskimi datuje się od zainaugurowania w 2012 r. współpracy w zaproponowanym przez Pekin formacie o nazwie „16 plus 1” (obecnie 17 plus 1). W ramach tego programu strona chińska zaproponowała państwu Europy Środkowo-Wschodniej i Bałkanów, kooperację, koncentrującą się wokół spraw komunikacyjnych³⁰. Oba regiony odgrywają z punktu widzenia Chin kluczową rolę w realizacji założeń „Nowego Jedwabnego Szlaku”. W kontekście planów inwestycyjnych, szczególnie ważne miejsce zajmuje połączenie autostradowe między Serbią a portem Bar, a także linia kolejowa, mająca połączyć słoweński Koper i chorwacką Rijekę z Europą Środkową³¹.

²⁶ Chińczycy rozbudowują port w Pireusie. Będzie trzeci w Europie, <https://www.wnp.pl/logistyka/chinczy-rozbudowuja-port-w-pireusie-bedzie-trzeci-w-europie,352577.html> [dostęp: 9.02.2022].

²⁷ M. Makocki, *Placą, więc wymagają. Chińskie inwestycje na Bałkanach*. 11.07.2019, <https://klubja.giellonski.pl/2019/07/11/placa-wiec-wymagaja-chinskie-inwestycje-na-balkanach/> [dostęp: 10.01.2022].

²⁸ Przynależność Słowenii do regionu Bałkanów, choć niekiedy podawana w wątpliwość, nie jest kwestionowana przez wielu badaczy; B. Jelavich, *Historia Bałkanów*, t. 2, s. 17–18; por. S. K. Pawłowitch, *Historia Bałkanów (1804–1945)*, tłum. J. Polak, Warszawa 2009; D. Gibas-Krzak, *Geopolityka Bałkanów*, Warszawa 2021.

²⁹ Koncesję na zaprojektowanie i budowę nowego terminalu kontenerowego w Rijece oraz zarządzanie nim przez 50 lat uzyskało konsorcjum utworzone przez holenderską spółkę *APM Terminals* (należącą do duńskiego giganta *Maersk*) i chorwacką spółkę *Energia Naturalis*; M. Seroka, *Budowa nowego terminalu głębokowodnego w Rijece*, „Analizy OSW”, 1.12.2021, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-12-01/budowa-nowego-terminalu-glebokowodnego-w-rijece> [dostęp: 14.01.2022].

³⁰ W 2012 r. w Warszawie na szczycie inauguracyjnym format „16+1” Chiny przedstawiły własną definicję Europy Środkowo-Wschodniej. Obejmuje ona 16 państw (w tym m.in. były republiki ZSRR oraz Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii): Estonię, Łotwę, Litwę, Polskę, Czechy, Słowację, Węgry, Rumunię, Bułgarię, Słowenię, Chorwację, Serbię, Bośnię i Hercegowinę, Czarnogórę, Albanie i Macedonię. Pominięto natomiast takie państwa regionu jak: Białoruś, Ukraina i Austria; M. Kaczmarek, *Chiny — Europa Środkowo-Wschodnia: „16+1” widziane z Pekinu*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2015-04-14/chiny-europa-srodkowo-wschodnia-161-widziane-z-pekiniu> [dostęp: 11.02.2022]. Na początku 2019 r. do tej inicjatywy dołączyła Grecja i w ten sposób powstał program „17 plus”.

³¹ Ibidem.

Państwa postjugosłowiańskie uznały, że chińskie zaangażowanie jest szczególnie atrakcyjne dla ich niedoinwestowanych gospodarek. Infrastruktura kolejowa i drogową jest przestarzała i wymaga znacznych nakładów finansowych. Problem jest także niewystarczająca kompatybilność systemów komunikacyjnych pomiędzy poszczególnymi krajami. Długość linii kolejowych w tym regionie jest średnio o 40% mniejsza niż w UE, a gęstość autostrad nawet o 60%. Szczególnie trudna jest sytuacja w Albanii, gdzie większość dróg pochodzi jeszcze z czasów II wojny światowej. Chińscy inwestorzy obiecują nadrobienie tych zaniechań w krótkim czasie, w oparciu o szybkie kredyty gwarantowane przez ich władze. W Albanii chińska firma jest współwłaścicielem największego komercyjnego portu lotniczego w kraju (Tirana), który ma stanowić ważny punkt w sieci powiązań komunikacyjnych, zorientowanych na Chinę³². Chińczycy inwestują także w inne wybrane sektory gospodarki, ich zainteresowaniem cieszy się przemysł wydobywczy czy naftowy.

Kolejnym flagowym projektem inwestycyjnym, w który zaangażowały się chińskie firmy, jest budowa mostu wantowego, który ma połączyć półwysep Pelješac z resztą Chorwacji. Kontynentalny obszar tego państwa jest przecięte przez wąski pas nadbrzeżny, należący do Bośni i Hercegowiny (w okolicach miasta Neum). Po wybudowaniu, most bezpośrednio połączy najbardziej wysuniętą na południe część Chorwacji, z Dubrownikiem, z resztą jej terytorium. Inwestycja jest promowana przez Pekin jako przykład konkurencyjności finansowej i skuteczności chińskich firm, a także ich wkład w integrację komunikacyjną oraz ekonomiczną UE. Finansowany ze środków unijnych projekt o wartości około 280 mln euro jest największym przedsięwzięciem budowlanym w UE, realizowanym przez chińskie konsorcja, a jednocześnie pierwszym dużym projektem państwowego koncernu *China Communications Construction Company*, który jest już obecny na Bałkanach, chociażby w Serbii. Głównym realizatorem inwestycji, prowadzonej od 2019 r., jest firma *China Road and Bridge Corporation* (CRBC)³³. Pod koniec lipca 2021 r. zainstalowano ostatni, 165. segment konstrukcji i tym samym most połączył kontynentalną część Chorwacji z półwyspem Pelješac³⁴. Ma on być otwarty dla ruchu w sezonie letnim w 2022 r.³⁵

³² K. Rapoza, *Albania becomes latest China magnet*, 13.06.2016, <https://www.forbes.com/sites/ken-rapoza/2016/06/13/albania-becomes-latest-china-magnet/> [dostęp: 15.01.2022].

³³ J. Prtoric, *In Croatia, China's building its bridge to Europe. The 2.4 km Pelješac bridge is key infrastructure for Croatia, and a showcase for China in Europe*, 11.05.2020, <https://chinadialogue.net/en/transport/12005-in-croatia-china-s-building-its-bridge-to-europe/> [dostęp: 14.02.2022].

³⁴ Most ma długość 2440 m, a jego szerokość wynosi 23,6 m. Zaprojektowana wysokość osiągnęła 55 metrów, co ma umożliwić swobodny przepływ pod nim statków do portu w Neum. W rozmowie z dziennikarzami telewizyjnymi premier użył obrazowego porównania: „że pod przeprawą mógłby przepłynąć nawet Titanic”. Największe przeszło ma 285 m. Oprócz samego mostu zaplanowano wybudowanie dróg dojazdowych wraz z dwoma tunelami (długości 2170 m i 450 m) i dwoma mniejszymi mostami na samym półwyspie Pelješac (długości 500 m i 50 m); P. Farsewicz, *Chorwacja. Most połączył półwysep Pelješac z kontynentem*, 22.08.2021, <https://www.rynekinfrastruktury.pl/mobile/chorwacja-most-polaczyl-polwysep-peljecac-z-kontynentem--77930.html> [dostęp: 14.02.2022].

³⁵ Artykuł został napisany w lutym 2022 r., kiedy podano do wiadomości taką prognozę.

Strona chorwacka myśli także o włączeniu firm chińskich w rozwój sieci kolejowej, łączącej port w Rijece z granicą z Węgrami. Część powstającej w tym korytarzu infrastruktury otrzymała wsparcie z funduszy unijnych, ale problemem jest dofinansowanie najtrudniejszego, górskiego odcinka trasy pomiędzy Rijeką a miastem Karlovac, którego koszty sięgną ponad 1,5 mld euro. Strona chorwacka z zainteresowaniem przyjęła propozycję zakładającą budowę tego połączenia przez podmiot chiński, w zamian za udzielenie długoletniej koncesji na jego zarządzanie³⁶.

Szacunkowo chińskie nakłady w latach 2005–2019 w państwach postjugosłowiańskich, z wyłączeniem Słowenii, osiągnęły wartość 14,6 mld dolarów. Pod tym względem liderem jest Serbia, jej udział w powyższej sumę wynosi się ponad 10,3 mld dolarów. Większość tych środków to nie bezpośrednie inwestycje zagraniczne, ale pożyczki na poszczególne projekty infrastrukturalne, przede wszystkim transportowe i energetyczne³⁷. Stosunek Belgradu do Chin jest zdecydowanie pozytywny, co koresponduje nie tylko z prochińską polityką, prowadzoną przez prezydenta Aleksandra Vučića, ale i z wieloletnią współpracą ekonomiczną między firmami³⁸. Pod koniec lat 90. XX w. wielu chińskich przedsiębiorców założyło małe przedsiębiorstwa w stolicy Jugosławii, tworząc rejon, zwany jako „Blok 70”. Z biegiem czasu lokalne przedsięwzięcie biznesowe przekształciło się w swoisty mikrokosmos osadniczy, przyciągając chińskich migrantów i zyskując miano belgradzkiego Chinatown³⁹. W 2009 r. Serbia zawarła z Chinami umowę o „wszechstronnej współpracy strategicznej”⁴⁰, a w 2016 strony przyjęły oświadczenia o ustanowieniu „wszechstronnego partnerstwa strategicznego”, które ma reprezentować „najwyższy poziom współdziałania na wielu płaszczyznach”⁴¹. Jeśli chodzi o inwestycje bezpośrednie w Serbii, to Chiny angażują się przede wszystkim w restrukturyzację przemysłu ciężkiego. Zgodnie z serbskimi statystykami, w latach 2005–2015 do Serbii napłynęło 125 mln euro chińskich inwestycji bezpośrednich (poniżej 1% całości napływu w analizowanym okresie), z czego aż 82 mln euro tylko w 2014 r.⁴²

W 2016 r. największą inwestycją było przejście huty w Smederewie przez *Hebei Iron & Steel Company*, za 46 mln euro. W tym samym mieście koncern *Shandong Linglong* zainwestował 900 mln dolarów w budowę fabryki opon, a *Zijin Mining Group* przejął większościowe udziały w RTB Bor, największej spółce górniczej

³⁶ J. Jakóbski, M. Seroka, *The Dubrovnik summit: the Europeanisation and enlargement of the 16+1 format*, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2019-04-17/dubrovnik-summit-europeanisation-and-enlargement-161-format> [dostęp: 14.01.2022].

³⁷ K. Wysocka, *Chiny sięgają po Bałkany Zachodnie. Unia Europejska powinna się niepokoić*, <https://www.euractiv.pl/section/polityka-zagraniczna-ue/news/chiny-balkany-ue-unia-europejska-serbia-czarnogora-kosowo-albania-wspolpraca-polityka-zagraniczna-pekina-ekspansja-chinczyzy/> [dostęp: 9.05.2021].

³⁸ Ibidem.

³⁹ *China: a new global player in the Balkans*, „Helsinki Bulletin” 2018, nr 138, s. 2–5.

⁴⁰ *China — one of the most important national partners of Serbia*, <https://welcometosrbia.org/en/china-one-of-the-most-important-national-partners-of-serbia/> [dostęp: 9.02.2022].

⁴¹ Ibidem.

⁴² *China: a new global player*, s. 3–4.

w Serbii. Obecnie firmy z chińskim kapitałem zatrudniają prawie 10 tysięcy osób. Chiny są również ważnym partnerem handlowym Serbii (8,5% całości serbskiego importu w 2015 r.), która jednak odnotowuje znaczący deficyt w obrotach z partnerem. Dynamicznie rozwija się współpraca kapitałowa: serbskie spółki państwowe pozyskują chińskie kredyty, których przyznawanie jest przeważnie związane ze zlecaniem prac podwykonawczych chińskim spółkom. Flagowym projektem tego typu jest budowa nowego bloku elektrowni węglowej Kostolac przez państwową firmę *Elektroprivreda Srbije*. Uzyskała ona aż 608 mln dolarów kredytu z państwowego chińskiego *Eximbanku*, ponad połowę prac realizują firmy z Chin⁴³. Poza Serbią na większą skalę chińskie inwestycje bezpośrednie są realizowana w Macedonii Północnej, w 2016 r. osiągnęły one pułap 37 mln euro⁴⁴.

Pandemia otworzyła nowy rozdział współpracy chińsko-serbskiej, który zaowocował jeszcze większym zbliżeniem. Po otrzymaniu dostawy sprzętu medycznego z Chin, prezydent A. Vučić, ogłosił, że Chiny były krajem, który jako jedyny mógł wesprzeć władze serbskie w walce z koronawirusem. Po wylądowaniu samolotu z zaopatrzeniem, w marcu 2020 r., prezydent pocałował nawet chińską flagę, a w Belgradzie pojawiły się billboardy z hasłem „Dziękuję, bracie Xi”⁴⁵. Działanie A. Vučića uznano za zabieg marketingowy, którego celem był pokazanie skuteczności tego polityka w organizowaniu pomocy przeciwko zagrożeniu pandemicznemu w Serbii. Poza tym działania Chin zaktywizowały politykę Rosji na tym samym obszarze. Moskwa szybko zobowiązała się do przekazania szczepionek Sputnik V, a także technologii, mającej pozwolić na jej produkcję w Serbii⁴⁶.

Dostawy chińskich szczepionek (odpłatne) spowodowały, że Serbia stała się liderem szczepień przeciwko COVID-19 na Bałkanach. Ponadto możliwość zaszczepienia się została zaferowana także obywatelom sąsiadujących z nią krajów: Bośni i Hercegowiny, Macedonii Północnej, Czarnogóry, a nawet Chorwacji. Badania opinii publicznej wykazują, że 75% Serbów jest zdania, że Chiny najbardziej pomogły ich państwu podczas pandemii. Jedynie 3% ankietowanych wyróżniło w tym zakresie Unię Europejską⁴⁷.

⁴³ J. Jakóbcowski, *Xi Jinping w Serbii: nie tylko gospodarka*, „Analizy OSW”, 22.06.2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-06-22/xi-jinping-w-serbii-nie-tylko-gospodarka> [dostęp: 19.02.2022].

⁴⁴ M. Makocki, *Placą, więc wymagają*, <https://klubjagiellonski.pl/2019/07/11/placa-wiec-wymagaja-gaja-chinskie-inwestycje-na-balkanach/> [dostęp: 9.02.2022].

⁴⁵ S. Popović, „Steel friendship” between Serbia and China criticised by European commentators, 30.03.2020, <https://europeanwesternbalkans.com/2020/03/30/steel-friendship-between-serbia-and-china-criticised-by-european-commentators/> [dostęp: 19.02.2022].

⁴⁶ P. Ciborek, *Monitor Chiny-Balkany*, 2021, nr 1, https://www.osa.uni.lodz.pl/fileadmin/user_upload/Jednostki/Osrodek_Spraw_Azjatyckich/Monitor/Monitor_Chiny-Ba%C5%82kany/2021/OSA_MONITOR_BA%C5%81KANY_STYCZEN_2021.pdf [dostęp: 9.02.2022].

⁴⁷ W trzech transzach: 16 stycznia, 10 lutego, 5 marca 2021 r. Serbia zakupiła od Chin 2 mln dawek szczepionki, idem, *Monitor Chiny-Balkany*, 2021, nr 3, https://www.osa.uni.lodz.pl/fileadmin/user_

Relacje z Pekinem są ważne dla Serbii również z geopolitycznego punktu widzenia, gdyż pozwalają na prowadzenie polityki balansowania w sytuacji nacisków na Belgrad ze strony UE, która dba o transparentność transakcji ekonomicznych (nie wszystkie inwestycje chińskie uznawane są za wystarczająco przejrzyste w oczach Zachodu). Belgrad, co prawda, deklaruje utrzymywanie stosunków wielowektorowych na arenie międzynarodowej, ale polityka zagraniczna Republiki Serbii opiera się głównie na „czterech filarach”, czyli ustanowieniu zrównoważonych stosunków z UE, USA, Rosją i właśnie z Chinami⁴⁸. Chociaż członkostwo w Unii Europejskiej pozostaje celem strategicznym Serbów, szczególną uwagę poświęca się relacjom z Rosją i Chinami, które nie uznają niepodległości Kosowa, w odróżnieniu od większości członków UE i NATO. Chiny są cennym sojusznikiem dla Belgradu, który potępił bombardowania Serbii przez NATO w 1999 r., podczas których zniszczona została m.in. ich ambasada⁴⁹. Istnieje hipoteza, że podczas tego konfliktu chiński wywiad satelitarny przekazywał stronie serbskiej informacje o ruchach sił NATO. Po zakończeniu bombardowań Chiny wspierały przemysł jugosłowiański, przekazując miliony dolarów do Jugosławii, aby pomóc w odbudowie zniszczonej infrastruktury państwowej⁵⁰.

Dla Belgradu ważne jest aktywne wsparcie Pekinu w powstrzymaniu procesu przyjmowania Kosowa do organizacji międzynarodowych i agend ONZ. Retoryka, zgodnie z którą Belgrad utrzymuje więzy strategiczne z graczami globalnymi, pozwala władzy pokazywać własnemu społeczeństwu, że dba o interesy narodowe. W ramach tej strategii Serbia jako sojusznik Chin nie poparła sankcji nałożonych przez UE i USA na Państwo Środka w związku z łamaniem praw człowieka⁵¹. W 2021 r. Chiny przedstawiły Serbii ofertę, dotyczącą zakupu sprzętu wojskowego. Serbskie siły obrony powietrznej zostały wzmocnione poprzez zakup sześciu bezzałogowych statków powietrznych: zdalnie pilotowanego samolotu CH-92A i naprowadzanych la-

upload/Jednostki/Osrodek_Spraw_Azjatyckich/Monitory/Monitor_Chiny-Ba%C5%82kany/2021/OSA_MONITOR_BALKANY_MARZEC_2021.pdf [dostęp: 21.01.2022].

⁴⁸ K. Wysocka, *Chiny sięgają po Balkany Zachodnie*, <https://www.euractiv.pl/section/polityka-za-graniczna-ue/news/chiny-balkany-ue-unia-europejska-serbia-czarnogora-kosowo-albania-wspolpracapolityka-zagraniczna-pekini-ekspansja-chinczy/> [dostęp: 3.02.2022]; J. Jakóbcowski, *Xi Jinping w Serbii*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-06-22/xi-jinping-w-serbii-nie-tylko-gospodarka> [dostęp: 19.02.2022].

⁴⁹ *Serbia i Chiny będą zacieśniać*, <https://www.defence24.pl/serbia-i-chiny-beda-zaciesniac-wspolprace-wojskowa> [dostęp: 21.01.2022].

⁵⁰ *China to aid Yugoslavia with millions of dollars*, <https://www.theguardian.com/world/1999/dec/10/2> [dostęp: 9.01.2022].

⁵¹ Prezydent A. Vučić w czerwcu 2021 r. zdystansował się od nakładania sankcji unijnych na Chiny i Rosję, chociaż Serbia miała status państwa kandydującego do UE. W wywiadzie telewizyjnym podkreślił, że Serbia jest krajem neutralnym militarnie i „nie zrujnuje swoich świetnych stosunków z Rosją i Chinami”; P. Ciborek, *Monitor Chiny-Balkany*, 2021, nr 6, https://www.osa.uni.lodz.pl/fileadmin/user_upload/Jednostki/Osrodek_Spraw_Azjatyckich/Monitory/Monitor_Chiny-Ba%C5%82kany/2021/OSA_MONITOR_BALKANY_CZERWIEC_2021.pdf [dostęp: 9.01.2022].

serowo bomb powietrznych z Chin⁵². Prezydent A. Vučić przyznał, że Serbia rozważa także zakup systemu obrony przeciwrakietowej FK-3. Dostawy sprzętu wojskowego z Chin wywołały krytykę ze strony zachodnich partnerów. W sierpniu 2020 r. ambasada Stanów Zjednoczonych ostrzegła Serbię przed ryzykiem zakupu takiej broni, ponieważ: „sprzedawcy sprzętu wojskowego i obronnego są zależni od autorytarnego rządu, takiego jak Chińska Republika Ludowa”⁵³.

Chiny zręcznie wykorzystały stan pandemii do zwiększenia swoich wpływów na Bałkanach, a także poprawy swojego wizerunku w oczach tamtejszych społeczeństw. Kooperacja ta stanowi dowód na to, że Pekin jest istotnym i aktywnym graczem na arenie międzynarodowej, a za sprawą chociażby dostaw szczepionek jego pozycja w regionie uległa dalszemu wzmocnieniu. Ceną tej współpracy jest jednak rosnące uzależnienie finansowe i gospodarcze krajów bałkańskich od Chin, będące rezultatem „diplomacji pułapki zadłużeniowej”. Pekin odpowiada za około 15% zobowiązań Serbii oraz Bośni i Hercegowiny, a także 20% Macedonii Północnej i 40% w przypadku Czarnogóry⁵⁴. Nawet nieuznawane przez Chiny Kosowo znalazło się w kręgu zainteresowań ekonomicznych Pekinu. W Kosowie działa blisko pięćset chińskich przedsiębiorstw, a od 2011 r. eksport stamtąd na rynek chiński wykazuje tendencje zwyżkowe⁵⁵.

Nie można zapominać, że Chińczycy aktywnie inwestują nie tylko w państwach postjugosłowiańskich, ale także na Bałkanach *sensu largo*. Motoryzacja bułgarska może być tego dobrym przykładem. W 2012 r. z taśmy produkcyjnej w Łoweczku w środkowej Bułgarii zjechały pierwsze samochody wyprodukowane przez chińskie zakłady montażowe *Great Wall Motor Company Limited*⁵⁶. Pod koniec 2020 r. chińskie przedsięwzięcia w Bułgarii odnotowały wartość niezbyt imponującą, sięgającą 119 mln euro. Obecnie Chińczycy skupiają się przede wszystkim na takich obszarach jak rolnictwo, branża spożywcza, technologie informacyjne i nieruchomości. W 2019 r. *China Machinery Engineering Corporation*, część państwowego *Sinomach*, podpisała umowę o wartości 120 mln euro z bułgarską firmą *Logistic Center — Varna*, która przewiduje budowę nowej infrastruktury portowej. Chociaż nie pojawiły się żadne dalsze oficjalne informacje na temat tego projektu, źródła w branży żeglugowej wskazują, że został on częściowo zrealizowany⁵⁷.

⁵² S. Gočanin, *Kineski ministar odbrane sa Vučićem u Beogradu*, 26.03.2021, <https://www.slobodnaevropa.org/a/kineski-ministar-odbrane-sa-vu%C4%8Di%C4%87em-u-beogradu/31171584> [dostęp: 9.01.2022].

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ *Chińczycy zwiększają inwestycje na Bałkanach*, 2.04.2012, <https://forsal.pl/artykuly/607452,chin-czycy-zwiekszaja-inwestycje-na-balkanach.html> [dostęp: 15.04.2022].

⁵⁶ Wspólnie z bułgarskim partnerem *Litex Motors* Chińczycy zainwestowali w bułgarski sektor motoryzacyjny około 58 milionów euro; ibidem.

⁵⁷ Informacje podawane na ten temat nierzadko są sprzeczne, a Krajowy Związek Gmin, który jest kluczowym podmiotem w sprawach lokalnych, nie jest zainteresowany tym przedsięwzięciem, V. Shopov, *Let a thousand contacts bloom: how China competes for influence in Bulgaria*, 10.03.2022,

Jakie znaczenie mają chińskie inwestycje dla Bałkanów? Analitycy zwracają uwagę, że władze państw tego regionu oraz ich samorządy chętnie korzystają z chińskiego źródła finansowania, gdyż jest ono konkurencyjne wobec unijnych propozycji, zwłaszcza, że Bruksela domaga się w zamian za wsparcie finansowe konkretnych reform. Rządy bałkańskie mają jednak ograniczone możliwości zaciągania kredytów ze względu na wysoki poziom zadłużenia. Ponadto słabość administracji powoduje, że nie są one w stanie przygotować i szybko zrealizować projektów atrakcyjnych dla strony chińskiej. Dowodzą tego np. kolejne opóźnienia w modernizacji połączenia Belgrad–Budapeszt⁵⁸. Budowa linii to największy infrastrukturalny projekt realizowany w Serbii: „Ma on ogromne znaczenie dla połączenia tego kraju z europejską siecią transportową, z Europą Centralną, a przede wszystkim z portem w Pireusie” — powiedziała serbska minister transportu Zorana Mihajlović⁵⁹. Chińczycy postanowili wziąć udział w projekcie, ponieważ Serbowie i Węgrzy są postrzegani w Pekinie jako znakomici partnerzy biznesowi, a dzięki tej inwestycji stworzone zostaną dogodne możliwości pozyskiwania przez chińskie firmy nowych kontaktów handlowych⁶⁰. Sytuacja jest jednak bardziej skomplikowana, gdyż Belgrad doszedł także do porozumienia z Rosją, która finansuje część tego przedsięwzięcia. Co ważne, jest to pierwszy transgraniczny projekt realizowany wspólnie przez Serbię, Węgry, Chiny oraz Rosję⁶¹. Taki skład kooperantów dowodzi, że Rosja i Chiny mogą w przyszłości stworzyć „wspólny front” przeciwko Zachodowi, jeśli chodzi o zdobywanie wpływów gospodarczych na Bałkanach. Czy taka strategia będzie nadal odnosić powodzenie, pokaże najbliższa przyszłość.

Paradygmat neorealistyczny dowodzi, że niczego nie dostaje się za darmo. Trzeba zwrócić uwagę na fakt, że chińskie inwestowanie może sprzyjać rozwojowi największych patologii tego regionu, zwłaszcza korupcji oraz zadłużenia publicznego. Tak stało się w przypadku projektu budowy autostrady w Macedonii Północnej. Koszt inwestycji wzrósł po podpisaniu aneksów do umowy z chińskim partnerem, a o korupcję oskarżony został m.in. były premier. W podobnej sytuacji premier Bośni

<https://ecfr.eu/publication/let-a-thousand-contacts-bloom-how-china-competes-for-influence-in-bulgaria/> [dostęp: 15.04.2022].

⁵⁸ M. Szymajda, *Modernizacja linii Budapeszt–Belgrad na węgierskim odcinku ma chińskie finansowanie*, 2.05.2020, <https://www.rynek-kolejowy.pl/mobile/modernizacja-linii-budapeszt--belgrad-na-wegierskim-odcinku-ma-chinskie-finansowanie-96485.html> [dostęp: 9.01.2022].

⁵⁹ T. Kościelny, *Nowoczesne połączenie Belgrad–Budapeszt coraz bliżej*, 15.07.2018, <https://www.rynek-kolejowy.pl/mobile/nowoczesne-polaczenie-belgrad--budapeszt-coraz-blizej-87894.html> [dostęp: 19.02.2022].

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Cała inwestycja — po stronie serbskiej oraz węgierskiej — ma kosztować ok. 3,8 mld dolarów. Jak wspomniałam, w modernizację zaangażowała się również Rosja Trzeba podkreślić, że w ciągu ostatnich sześciu lat Rosja unowocześniła około 200 km linii kolejowych na terytorium Serbii; T. Kościelny, *Rosja będzie modernizować serbską infrastrukturę kolejową*, 23.01.2019, <https://www.rynek-kolejowy.pl/mobile/rosja-bedzie-modernizowac-serbska-infrastruktura-kolejowa-90262.html> [dostęp: 19.02.2022].

i Hercegowiny został posądzony o nadużycia przy zakupie sprzętu medycznego od Chin.

Z kolei Czarnogóra musi spłacać miliard dolarów pożyczonych od Pekinu na modernizację infrastruktury. Rząd tego kraju pieniędzy nie ma, zwrócił się więc o wsparcie do Brukseli. Zachód najwyraźniej obawia się wpływów Pekinu, gdyż po wcześniejszej odmowie pomocy dla Podgoricy, postanowił jednak wesprzeć Czarnogórę. Unia Europejska wystąpiła do kilku europejskich instytucji finansowych, aby udostępniły czarnogórskiemu rządowi środki, które pomogą uregulować zobowiązania finansowe wobec Pekinu: Niemieckiego Banku Kredytowego Odbudowy (KfW), Francuskiej Agencji Rozwoju (AFD) oraz włoskiego pożyczkodawcy państwowego CDP⁶².

Chińska obecność na Bałkanach jest na tyle znacząca, że uświadamia, jakie są aspiracje tego mocarstwa w globalnym świecie. Łączy się to z ideą sinoekspansji, która wskazuje na znaczne szanse rozwojowe Eurazji. Chiny, proponując nowe rozwiązania w skali globalnej, rozwijają koncepcję nowego światowego układu geoeconomicznego, w przeciwieństwie do geopolitycznego. Terminologia chińskiej polityki mówi o tworzeniu *community of shared destiny*, spełnianiu „chińskiego marzenia”⁶³. Co więcej, widoczne ubożenie społeczeństw bałkańskich, wysokie bezrobocie, zwłaszcza wśród młodych ludzi, drenaż mózgu, a także dramatyczna potrzeba inwestycji w przemysł, spowodowały, że chińscy inwestorzy okazali się bardzo mile widziani, przyjmując na siebie rolę „męża opatrnościowego” na Półwyspie⁶⁴.

Nie należy jednak zapominać, że Chiny nie występują w opisywanych relacjach jako pełen empatii, bezinteresowny partner, który *non profit* udziela pomocy. Zdarzyć się bowiem może, że wbrew wcześniejszej narracji, Chiny mogą wysuwać żądania polityczne albo narzucać rozwiązania obce europejskiemu poczuciu wolności. Przykładem niech będzie zamontowanie w Belgradzie ponad tysiąca kamer monitorujących firmy *Huawei*, które posiadają oprogramowanie do rozpoznawania twarzy. Monitoring został zainstalowany na Placu Republiki w centrum stolicy, pomiędzy Muzeum Narodowym, Teatrem Ludowym i deptakiem, gdzie odbywa się wiele manifestacji organizowanych przez opozycję. W ten sposób Belgrad został pierwszym europejskim miastem, w którym zainstalowano „inteligentne” kamery, stanowiące reklamę chińskiej technologii monitoringu. Tymczasem aktywiści *Open Society Foundation* w Belgradzie zwracają uwagę, że w tej sprawie nie było konsultacji w parlamencie, ani wśród ekspertów. Nie podano publicznie informacji mogących wyjaśnić, dlaczego władze miasta podjęły decyzję o wprowadzeniu tego rodzaju rozwiązania, ani też jak i przez kogo będą wykorzystywane dane pochodzące z monito-

⁶² P. Ciberek, *Monitor Chiny-Balkany*, 2021, nr 6, https://www.osa.uni.lodz.pl/fileadmin/user_upload/Jednostki/Osrodek_Spraw_Azjatyckich/Monitory/Monitor_Chiny-Ba%C5%82kany/2021/OSA_MONITOR_BALKANY_CZERWIEC_2021 [dostęp: 19.02.2022].

⁶³ M. Beeson, *A community of shared destiny*, 30.10.2020, <https://www.thechinastory.org/a-community-of-shared-destiny/> [dostęp: 9.05.2021].

⁶⁴ Ibidem.

ringu. Może to świadczyć nie tylko o uzależnieniu od chińskiej polityki i technologii, ale i wykorzystaniu chińskich technologii do inwigilacji własnego społeczeństwa⁶⁵.

W aktywności chińskiej na Bałkanach przeważa współpraca polityczna i dyplomacja wizerunkowa. Zaangażowanie ekonomiczne nie jest aż tak znaczące, jak ChRL oraz władze niektórych państwa regionu próbują to przedstawiać. Z drugiej strony słuszna wydaje się hipoteza, że Państwo Środka może systematycznie rozbudowywać na Bałkanach swoje wpływy, tworząc znaczącą przeciwwagę dla Rosji, USA i UE. Na pewno chińskie zaangażowanie zmienia obraz geopolityki regionu. Nie jest wykluczone, że może dojść do zaostrzenia rywalizacji pomiędzy mocarstwami o ten region.

BIBLIOGRAFIA

- Bastian J., *China reconnects with the Balkans. Belt and road investments build on historical ties*, 22.02.2018, <https://reconasia.csis.org/china-reconnects-balkans/> [12.02.2022].
- Beeson M., *A community of shared destiny*, 30.10.2020, <https://www.thechinastory.org/a-community-of-shared-destiny/> [dostęp: 9.05.2021].
- China: a new global player in the Balkans*, „Helsinki Bulletin” 2018, nr 138, s. 2–5.
- China — one of the most important national partners of Serbia*, <https://welcometoserbia.org/en/china-one-of-the-most-important-national-partners-of-serbia/> [dostęp: 9.02.2022].
- China's gateway to Europe — the New Silk Road, part 2*, <https://www.dw.com/en/chinas-gateway-to-europe-the-new-silk-road-part-2/a-56125793> [dostęp: 11.02.2022].
- China to aid Yugoslavia with millions of dollars*, <https://www.theguardian.com/world/1999/dec/10/2> [dostęp: 9.01.2022].
- Chińczycy rozbudowują port w Pireusie. Będzie trzeci w Europie*, <https://www.wnp.pl/logistyka/chinczy-cy-rozbudowuja-port-w-pireusie-bedzie-trzeci-w-europie,352577.html> [dostęp: 9.02.2022].
- Chińczycy zwiększają inwestycje na Bałkanach*, 2.04.2012, <https://forsal.pl/artykuly/607452,chinzcycy-zwiekszaja-inwestycje-na-balkanach.html> [dostęp: 15.04.2022].
- Chourchoulis D., *Greece and the People's Republic of China in the Cold War, 1972–1989* [w:] *Europe and China in the Cold War: exchanges beyond the Bloc Logic and the Sino-Soviet split*, red. J. M. Schaufelbuehl, M. Wyss, V. Zanier, Leiden–Boston 2019.
- Ciborek P., *Monitor Chiny–Bałkany*, 2021, nr 1, https://www.osa.uni.lodz.pl/fileadmin/user_upload/Jednostki/Osrodek_Spraw_Azjatyckich/Monitor/Monitor_Chiny-Ba%5C%82kany/2021/OSA_MONITOR_BALKANY_STYCZEN_2021.pdf [dostęp: 9.02.2022].
- Ciborek P., *Monitor Chiny–Bałkany*, 2021, nr 3, https://www.osa.uni.lodz.pl/fileadmin/user_upload/Jednostki/Osrodek_Spraw_Azjatyckich/Monitor/Monitor_Chiny-Ba%5C%82kany/2021/OSA_MONITOR_BALKANY_MARZEC_2021.pdf [dostęp: 21.01.2022].
- Ciborek P., *Monitor Chiny–Bałkany*, 2021, nr 6, https://www.osa.uni.lodz.pl/fileadmin/user_upload/Jednostki/Osrodek_Spraw_Azjatyckich/Monitor/Monitor_Chiny-Ba%5C%82kany/2021/OSA_MONITOR_BALKANY_CZERWIEC_2021.pdf [dostęp: 9.01.2022].
- Dokumenti CIA o Jugosławiji 1948–1983*, red. M. Pavlović, Beograd 2009.
- Dziak W. J., *Albania między Belgradem, Moskwą i Pekinem*, Warszawa 1991.

⁶⁵ *Serbia as China's favorite partner*, <https://www.dw.com/en/serbia-as-chinas-favorite-partner/a-56583379> [dostęp: 9.05.2021]; *China's gateway to Europe — the New Silk Road, part 2*, <https://www.dw.com/en/chinas-gateway-to-europe-the-new-silk-road-part-2/a-56125793> [dostęp: 11.02.2022].

- Dziak W. J., *Miejsce Chin w bloku komunistycznym przed Październikiem 1956 roku*, <https://swps.pl/nauka-i-badania/materialy-ccaw/2443-miejsce-chin-w-bloku-komunistycznym-przed-pazdziernikiem-1956-roku> [dostęp: 9.02.2022].
- Farsewicz P., *Chorwacja. Most połączył półwysep Pelješac z kontynentem*, 22.08.2021, <https://www.rynekinfrastruktury.pl/mobile/chorwacja-most-polaczyl-polwysep-peljeac-z-kontynentem--77930.html> [dostęp: 14.02.2022].
- Gibas-Krzak D., *Geopolityka Balkanów*, Warszawa 2021.
- Gibas-Krzak D., *Serbsko-albański konflikt o Kosowo. Uwarunkowania — przebieg — konsekwencje*, Toruń 2009.
- Gočanin S., *Kineski ministar odbrane sa Vučićem u Beogradu*, 26.03.2021, <https://www.slobodnaevropa.org/a/kineski-ministar-odbrane-sa-vu%C4%8Di%C4%87em-u-beogradu/31171584.html> [dostęp: 9.01.2022].
- Hauziński J., Leśny J., *Historia Albanii*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992.
- Jakóbowski J., *Xi Jinping w Serbii: nie tylko gospodarka*, „Analizy OSW”, 22.06.2016, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-06-22/xi-jinping-w-serbii-nie-tylko-gospodarka> [dostęp: 19.02.2022].
- Jakóbowski J., Hyndle-Hussein J., Kaczmarek M., *Szczyt Chiny–Europa Środkowo-Wschodnia: nowa wizja współpracy, stare instrumenty*, „Analizy OSW”, 2.12.2015, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-12-02/szczyt-chiny-europa-srodkowo-wschodnia-nowa-wizja-wspolpracy-stare> [dostęp: 14.02.2022].
- Jakóbowski J., Seroka M., *The Dubrovnik summit: the Europeanisation and enlargement of the 16+1 format*, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2019-04-17/dubrovnik-summit-europeanisation-and-enlargement-161-format> [dostęp: 14.01.2022].
- Jelavich B., *Historia Balkanów*, t. 2, Kraków 2005.
- Kaczmarek M., *Chiny–Europa Środkowo-Wschodnia: „16+1” widziane z Pekinu*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2015-04-14/chiny-europa-srodkowo-wschodnia-161-widziane-z-pekinu> [dostęp: 11.02.2022].
- Koseski A., *Albania. Krótki zarys dziejów*, Warszawa 1988.
- Kościelny T., *Nowoczesne połączenie Belgrad–Budapeszt coraz bliżej*, 15.07.2018, <https://www.rynek-kolejowy.pl/mobile/nawoczesne-polaczenie-belgrad--budapeszt-coraz-bliziej-87894.html> [dostęp: 19.02.2022].
- Kościelny T., *Rosja będzie modernizować serbską infrastrukturę kolejową*, 23.01.2019, <https://www.rynek-kolejowy.pl/mobile/rosja-będzie-modernizowac-serbska-infrastruktura-kolejowa-90262.html> [dostęp: 19.02.2022].
- Kubica F., *Dalszy rozwój stosunków albańsko-chińskich i ich wpływ na kształtowanie polityki zagranicznej i gospodarczej Albanii* (Tirana 15.09.1978), Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, 22/82, teczka 1.
- Makocki M., *Placę, więc wymagają. Chińskie inwestycje na Balkanach*, 11.07.2019, <https://klubjagiellonski.pl/2019/07/11/placa-wiec-wymagaja-chinskie-inwestycje-na-balkanach/> [dostęp: 10.01.2022].
- Mołotow W. M., *O sytuacji międzynarodowej i polityce zagranicznej ZSRR*, „O trwałym Pokój o Demokrację Ludową” 1955, t. 6, s. 4–5.
- Pawłowicz S. V., *Historia Balkanów (1804–1945)*, tłum. J. Polak, Warszawa 2009.
- Popović S., *“Steel friendship” between Serbia and China criticised by European commentators*, 30.03.2020, <https://europeanwesternbalkans.com/2020/03/30/steel-friendship-between-serbia-and-china-criticised-by-european-commentators/> [dostęp: 19.02.2022].
- Prtoric J., *In Croatia, China’s building its bridge to Europe. The 2.4 km Pelješac bridge is key infrastructure for Croatia, and a showcase for China in Europe*, 11.05.2020, <https://chinadiologue.net/en/transport/12005-in-croatia-china-s-building-its-bridge-to-europe/> [dostęp: 14.02.2022].
- Rapoza K., *Albania becomes latest China magnet*, 13.06.2016, <https://www.forbes.com/sites/kenrapoza/2016/06/13/albania-becomes-latest-china-magnet/?sh=9281be24901e> [dostęp: 15.01.2022].

- Ross Johnson A., *Yugoslavia and the Sino-Soviet conflict: the shifting triangle, 1948–1974*, „Studies in Comparative Communism” 1974, t. 7, nr 1/2, s. 184–215.
- Serbia as China's favorite partner, <https://www.dw.com/en/serbia-as-chinas-favorite-partner/a-56583379> [dostęp: 9.05.2021].
- Seroka M., *Budowa nowego terminalu głębokowodnego w Rijece*, „Analizy OSW”, 1.12.2021, <https://www.osw.waw.pl/en/node/29337> [dostęp: 14.01.2022].
- Shopov V., *Decade of patience: how China became a power in the Western Balkans*, 2.02.2021, <https://ecfr.eu/publication/decade-of-patience-how-china-became-a-power-in-the-western-balkans/> [dostęp: 9.02.2022].
- Shopov V., *Let a thousand contacts bloom: how China competes for influence in Bulgaria*, 10.03.2022, <https://ecfr.eu/publication/let-a-thousand-contacts-bloom-how-china-competes-for-influence-in-bulgaria/> [dostęp: 15.04.2022].
- Szczudlik J., *Relacje Chiny–Unia Europejska: perspektywy po szczycie*, 26.07.2016, „Biuletyn PISM”, 2016, nr 47, https://pism.pl/publikacje/Relacje_Chiny__Unia_Europejska__perspektywy_po_szczycie_ [dostęp: 9.02.2022].
- Szymajda M., *Modernizacja linii Budapeszt–Belgrad na węgierskim odcinku ma chińskie finansowanie*, 2.05.2020, <https://www.rynek-kolejowy.pl/mobile/modernizacja-linii-budapeszt--belgrad-na-wegierskim-odcinku-ma-chinskie-finansowanie-96485.html> [dostęp: 9.01.2022].
- Wysocka K., *Chiny sięgają po Balkany Zachodnie. Unia Europejska powinna się niepokoić*, <https://www.euractiv.pl/section/polityka-zagraniczna-ue/news/chiny-balkany-ue-unia-europejska-serbia-czarnogora-kosowo-albania-wspolpraca-polityka-zagraniczna-pekina-ekspansja-chinczy/> [dostęp: 9.05.2021].
- Zuokui L., *The Risks of the Belt and Road Initiative in the construction of Eurasian Economic Corridor* [w:] *The new silk road: European perspectives. Security challenges/risks within the initiative* 16 +1, red. Vladimir N. Cvetković, Belgrade 2018.

